

Enformasyon Kavramı Üzerine*¹

Şafak Ural**

Öz

İstanbul Üniversitesi Enformatik Bölümü Bilgi Yönetimi doktora dersi kapsamında konuk öğretim üyesi olarak enformasyon hakkında paylaşılan ders notlarının deşifre edilmiş halidir. Yazar enformasyona hareketi sağlayan temel veri olarak yaklaşmakta olup, konuyu düşünmek, bilmek, bilinçli olmak gibi kavramlar çerçevesinde tartışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: enformasyon; bilgi yönetimi

Enformasyon deyince ne anlıyorum? Sözlüğe baktığınız zaman, kelimenin çok uzun anlamları var, birbirinden çok farklı anlamlar içeriyor. Sizlerin kullandığı anlamı için “işlenebilir veri, işlenebilir ve aktarılabılır veri” diye düşünebiliriz. Enformasyon Bölümü için, sizler için enformasyonun işlevinin, bilimsel anlamda işlenebilen ve aktarılabılır bir veri olduğunu düşünebiliriz. Ancak enformasyon, “bilgi, haber, malumat, deney ve gözlem” ile elde edilen bilgi gibi çok genişletebileceğimiz, felsefi boyutunu derinleştirebileceğimiz, günlük yaşamdaki kullanım alanlarını çeşitlendirebileceğimiz bir kavramdır.

Fizik dünyaya baktığımız zaman, “temelde ne var, biz ne görüyoruz?” şeklinde biraz da felsefi içerikli bir soru kendi kendimize sorarsak, buna hiç kuşkusuz farklı cevaplar verebiliriz. Nitekim böyle bir soruya karşılık olarak fizik dünyayı atom seviyesinde ele alabilirsiniz veya kuantum seviyesine inebilirsiniz, hatta bu seviyeyi daha da alt birimlere indirgeyebilirsiniz. Bu noktada fizik nesnelere avucunuzdan uçtuğunu görmekte gecikmeyeceğinizden emin olabilirsiniz.

“Evrenin, yani fizik nesnelere dünyasının temel unsuru nedir?” sorusuna bir fizikçi gözüyle bakıp cevap aramak yerine, soruyu biraz değiştirip “fizik nesnelere dünyasında temel bir

* Yazarın İstanbul Üniversitesi Enformatik Bölümü Doktora Programı kapsamında, Doç. Dr. Sevinç Gülseçen tarafından verilen Bilgi Yönetimi dersine 13 Mart 2012 tarihinde konuk öğretim üyesi olarak katılarak verdiği seminerin ses kaydından deşifre edilmiş metindir. Metni deşifre eden İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi Aytaç Kayadevir’e teşekkür ederiz.

** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi ve Felsefe Bölüm Başkanı. <http://www.safakural.com>

özelliğinden söz edebilir miyiz?” şeklinde de bir soru sorabiliriz. Böyle bir soruya karşılık olarak hareketten sözetmek istiyorum. Yani her şey hareket halinde. Bu hareket yerine göre değişme olabiliyor, yerine göre gelişme olabiliyor, yerine göre yer değiştirme olabiliyor. Bunların hepsine hareket diyebiliriz. Yani evrende sürekli bir hareket var. Fakat bu hareketi “herşey akar” veya “herşey değişir” şeklinde felsefi bir yorum olarak düşünmüyorum. Anlatmak istediğimi daha basit ve sıradan bir tespit olarak kabul edebilirsiniz.

Peki bununla enformasyonun ilgisi ne? İlgisi şu: cisimlerin hareketi için fizik yasalarında ifadesini bulan kuvvetler sözkonusu. Bu yasa, Newton yasası, rölativite veya kuvantum kuvvetlerini ifade eden yasa olabilir. Fizikçiler bu yasaları araştırmakta ve cisimlerin hareketlerinin tabi olduğu kuvvetleri ortaya koymaktadırlar. Bu sorgulamanın, fizik dünyayı oluşturan ve yukarıda işaret ettiğim evrenin temel unsurunun araştırılmasıyla olan ilgisini bir kenara bırakıyorum.

Fakat öte yandan, bir cismin, bir fizik nesnenin hareket edebilmesi için, ortada bir enformasyon akışının olması gerekir. Bu enformasyonun sırlarla dolu bir varlığa sahip olması veya mahiyetinin gizemli olması hiç de gerekli değildir.

En basit ifadesiyle, bir cismin hareket edebilmesi için ortada bir bilgi aktarımının, bir veri aktarımının, bir data aktarımının olması gerekmektedir. Bu açıdan bakarsak, evrende en temel unsur olarak enformasyonu kabul edebiliriz.

Burada sözünü ettiğim enformasyonua, yukarıda da işaret ettiğim gibi, felsefi bir varlık kazandırmak, ona felsefi bir temel aramak niyetinde değilim. Burada sözünü etmek istediğim enformasyonu en fazla sizin bilim dalınız içinde kullanılan enformasyona yakın olarak düşünmek mümkündür. Çünkü ben sadece bir veri'den, bir veri akışından sözetmek istiyorum. Bu verinin ontolojik yapısı, yani varlık özellikleri hakkında bir yorum yapmak niyetinde değilim. Söylemek istediğim, mahiyeti ne olursa olsun, sadece ortada bir veri aktarımının bulunduğudur.

Bir enformasyona, yerinde göre, farklı nitelikler yüklenebilir. Mesela sizlerin yüz ifadesinden aldığım “enformasyon”, anlattıklarımı dikkatle dinlediğiniz göstermektedir. Bir doktor, hastasının yüzüne baktığında yine bir enformasyon alır ve hastalık hakkında bilgi elde eder. Bırakılan bir taş da bir dağdan yuvarlanırken hep en kısa yolu izler. İşte burada da bir enformasyondan sözetmek mümkündür. Göçmen kuşlar, doğa ile iletişim içinde yollarını

bulurlar. Burada da bir enformasyonla karşılaştığımızı düşünebiliriz. Baharın geldiğinde çiçeklerin açması da yine bir enformasyon akışı olarak yorumlayabiliriz.

Bu enformasyon, tekrar vurgulamak gerekirse, herhangi bir felsefi yorum içermemektedir. Sadece ortada iletişimi sağlayan bir verinin olduğunu, veya en azından böyle bir yorum yapılabileceğini söylemek istiyorum. Veri olarak aktarılan şey, o konunun özelliğine bağlı olarak değişebilir. Dolayısıyla şöyle düşünebiliriz: Temelde bir veri var; yani iletişimi sağlayan ve sonuçta o nesnenin kendine göre hareketini sağlayan, onun etmesine neden olan bir şeyden, bir veriden sözetmek mümkün görünüyor.

Bunu söylediğimiz zaman, ister istemez o verinin ne olduğunu sorgulanmayı isteyebiliriz. Mesela o veri, kırmızı bir şapka mı giyiyor, veya yuvarlak mı veya ayakları var mı gibi sorular ister istemez akla gelecektir. Yani bir veri var, o veri evrende dağılarak, evrende aracılık yaparak, farklı türden de olsa hareketi sağlıyor. Hareket dediğimizde, eğer fizik dünya ise söz konusu olan, gökcisimlerin hareketini düşünebiliriz. Gök cisimler niye hareket ediyor? Newton yasasına göre hareket ediyor. Eğer evrensel ölçek ise söz konusu olan, özel rölativite ile genel rölativiteden, atom altı evren ise zayıf etkileşim ve kuvvetli etkileşim gibi yerine göre değişen farklı kuvvetlerden söz edebiliriz. Dolayısıyla fizikçi gözüyle bakarsak, evrende bir hareketi sağlayan dört tane temel kuvvet var. Bunu (şimdilik) bir kuşku duymadan kabul ediyoruz. İşte bu kuvvet dediğimiz şeyi, bir tür enformasyon akışı gibi yorumlamak istiyorum. Bu yorumda, enformasyon ile kuvvet arasında bir ilişkilendirme yapmak niyetinde değilim. Onun için enformasyon dediğim şeyin, nasıl bir özelliğe sahip olduğu, yani yukarıdaki benzetmeyle “ne gibi bir şapka giydiği(!)” sorulabilir. Fakat amacım bu tip bir soru ile uğraşmak değildir. Sadece, hangi tür olursa olsun herhangi bir hareketten sözedildiğinde, aynı zamanda bir veri aktarımından söz etmenin mümkün olduğunu ifade etmek istiyorum. Dolayısıyla da herhangi bir şeyin bir şeye etki etmesini bir enformasyon aktarımı olarak yorumluyorum. Bu yorum bana evreni basitleştirerek, bir bütünlük içinde ve onu insan açısından görebilmemize olanak verebileceğini sanıyorum.

Görüldüğü gibi enformasyon bu anlamda çok genel bir kavram. Herhangi bir şeyi hareketinden sözettiğimizde genellikle “kuvvet” kavramını kullanırız. Niye buna kuvvet demiyorum? Çünkü bu durumda mesela duygular da kuvvet demek gerekir; çünkü sevgi ve nefret de bizim hareketimizi sağlamaktadır. Halbuki öyle görünüyor ki “enformasyon” kavramı burada da kullanılabilir. Dolayısıyla da tercihlerimizin, beğenilerimizin nefret veya tutkularımız bizi hareket ettirmesi yine bir enformasyon çerçevesinde düşünülebilir. İşte bu

yüzden, hareket ettiren şeyin genel adı olarak, bu olguyu anlatmak için “enformasyon” kavramını kullanıyorum.

Düşünce ile enformasyon arasında bir bağlantı var mı? Tabii var! Çünkü bilgi, herhangi bir yolla aldığım enformasyonun sistemli hale getirilmesi, yerine göre yasa olarak ifade edilmesidir. Enformasyonun belirli süreçlerden geçirilip, belirli özelliklere sahip olacak hale dönüştürülmesiyle bilgi oluşuyor. Ama “enformasyon=bilgi” de diyemeyiz.

Enformasyon, herşeyden önce bizden bağımsız, soyut bir şey. Halbuki bir yasa benim aklımla ortaya koyduğum, benim fiziksel, biyolojik, psikolojik veya yerine göre toplumsal özelliklerime bağlı olarak ortaya konulmaktadır. Ama enformasyon, belli bir nesnenin adı olmasa da, benden bağımsız olduğunu kabul edebileceğim bir varlığa sahip gibi görünüyor. Peki ne? İletişimin sağlanmasını bize olanaklı kılan özellik. Yani bir cisim bir cismi çekiyor. Aralarında bir etkileşim var. Buna gravitasyon yasası diyoruz. O yasanın ifadesi değişebilir, farklı matematik diller aracılığıyla farklı şekillerde ifade edilebilir. Ama fizik nesnelere arasında, adına ne dersek diyelim ve nasıl formüle edersek edelim, bir enformasyon akışından söz ediyoruz.

Baharın gelmesiyle bitkilerin yeşillenmesinde, bir kimsenin davranışlarından onun karakteri hakkında bilgi elde edilmesinde, kültürel kodların o toplumun reaksiyonlarını belirlemesine kadar hep bir enformasyon akışından söz edebiliriz. “Enformasyon” kavramını, birbirinden çok farklı alanlarda ortak bir durumu ifade etmek için kullanabiliyoruz.

Bütün bu ve benzeri kullanımlarında enformasyon, soyut bir şey, yani bir olayı, süreci anlatmaya yarayan bir şey; bir ad vermekle yetindiğimiz ama mahiyetini ortaya koymamız gerekmeyen bir şey. Tabii biraz spekülasyon, biraz felsefe yapmak isterseniz şöyle söyleyebilirsiniz: Evrende belirli bir enformasyon var. O enformasyonun dağılımı veya kullanımını yerine göre bize fizik yasası olarak görünüyor. Yani böyle bir üst basamağa çıkıp, böyle bir spekülasyon yapabilirsiniz; ama ben bunu yapmayacağım. Ben sadece tasvir etmeye çalışıyorum.

Elimizde bir “yasa” kavramı varken, enformasyon kavramını kullanmak ne işimize yarayabilir? Ekstra hipotez ortaya atmanın, açıktan bir varsayımda bulunmanın ne faydası olabilir? Biliyoruz ki, nesnelere gerek olmadıkça çoğaltmamak lazım. Dolayısıyla halen uğraştığımız, mahiyeti konusunda bugün bile tartıştığımız başımızda bir Newton yasası varken, bunun üzerine çıkıp enformasyon demenin ne anlamı olacak? İletişim sağlama

özelliğine biz enformasyon dersek, bunu tanımlamaz, bir yasa olarak nitelendirmezsek ve ifade edemezsek şu soru karşımıza çıkacak: “enformasyon” kavramı bize neyi açıklamaktadır?

Böyle bir soru karşısında “enformasyon” kavramının bazı ayrımları yapabilmemize ve olgulara ne şekilde baktığımızı anlayabilmemize yardımcı olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim gördüğüm bir nesnenin Newton yasasına bağlı olarak hareket ettiğini söylerim. Ama bu hareket eden nesnelere biri siyah, diğeri beyaz renkli olabilir. Her ikisi de Newton yasasına bağlı; ve renklerinin farklı olması Newton yasasına bağlılıkları açısından bir önem taşımamakta. Her ikisini de bıraktığınız zaman yere düşüyor. Ancak ben renklerinin farklı olduğunu görüyorum. Bu farkı, bu farklı enformasyonu Newton yasasıyla elbette ilişkilendiremeyiz. Halbuki bir nesnenin renginin beyaz olması da benim için bir enformasyon. Dolayısıyla bütün cisimlerin hareket etmesi Newton yasasına göre olabilir; ama bu yasa bana sadece belli bir konuda bir enformasyon veriyor. Elbette bir cismin renginin siyah olmasını Newton yasası aracılığıyla açıklamam gerekmiyor. Ama ortada farklı türden bilgilerin olmasını “enformasyon” kavramı aracılığıyla ele almama engel de olmuyor.

Peki bu durumda bu “enformasyon” kavramı ne işimize yarayacaktır?

Telefonun siyah olması, kitabın beyaz olması Newton yasalarına ne karşıt ne de onlarla çelişik. Aralarında bir ilişki yok! Ama öte yandan ben bu birbirinden çok farklı alanlarda, çok farklı konularda, farklı özelliklerde veya çok farklı niteliklerde bilgi sahibiyim; yani farklı türden enformasyon alıyorum.

Gerçi bu farklı türden enformasyonların alınma aracı, duyumlar... Ama duyumlarım (örneğin görme olarak) tek bir kaynak olsa da, bu durum birbirinden farklı enformasyonların olduğunu söylememe engel teşkil etmiyor. Bir cismin renginin beyaz olduğunu görüyorum; aynı cismin hareket ettiğini de görüyorum; yani duyu organlarımı kullanıyorum. Gerçi bu farklı bilgilerin birbirleriyle bir ilgisi olmadığını, birisinin Newton yasalarına göre hareket ettiğini ama bu yasaların o nesnenin hareketinden bağımsız olduğunu söylüyorum. Ama bunu söylemekle yine bir enformasyon kullanmış oluyorum.

Dolayısıyla tek bir yasa (burada Newton yasası) bütün olayları belirlemese de tek bir kavramı (enformasyon kavramını) bu farklı olaylarda kullanabiliyoruz. Sonuçta farklı özellikte ve farklı konularda, aralarında hiçbir ilişki de bulunmasa da, bir “enformasyon” kavramı altında bir veri iletişiminden, bir veri akışından söz ediyoruz. İşte soru da burada karşımıza çıkıyor: bu

akan, iletilen veya kısaca enformasyon dediğimiz şey ne? Bunun mahiyetini sorgulamak niyetinde olmadığımı yukarıda da belirttim. Burada ki öncelikli amacım, bu “ortak olan şey”e dikkat çekmektir.

Mahiyeti ne olursa olsun, bu enformasyonun herkes tarafından aynı şekilde alındığını söyleyebiliriz. Çünkü hepimiz tek ve aynı bir yasadan sözederiz, elimdeki kalemin renginin aynı olduğunu söyleriz. Bu durumda şöyle bir soru soralım: “acaba evrende bir tek enformasyon mu var? O her yere dağılmış ve farklı şekillerde kendini gösteriyor, ama hep aynı şekilde gösteriyor” diye düşünebilir miyiz? Doğrusunu isterseniz, buna evet ya da hayır demek zor. Ancak tek tip bir enformasyonla, her şeyi, yani eğer enformasyonu biz somutlaştırırsak, yani ona bir şapka giydirirsek, acaba rengi ne olurdu!? Mesela gravitasyon kuvvetini, çekirdek kuvvetini ayırıyoruz, onları şapkaları yok ama farklı bir şey diyoruz. Farklı olan, kuvvet, ama nasıl bir şey, yani orada bir soyutlama var. Bu soyut olanın felsefi olarak yorumlayıp onu evrenin asıl ana maddesi olarak da düşünebilirsiniz; ama ben böyle bir şey yapmak istemiyorum, durumu yalnızca tasvir etmek istiyorum.

Görünen çeşitliliğe bakarak tek tür enformasyondan sözetmenin doğru olamayacağı düşünülebilir. Çünkü böyle bir durumda, ister istemez mesela canlı ve cansız ayrımının nasıl yapılabileceği sorulacaktır. Ayrıca insanın bir şekilde enformasyon ürettiğini de bu noktada düşünebiliriz. Nitekim bir şeyin hoşunuza gitmesi bir enformasyon üretme olarak düşünülebilir. Çünkü sonuçta ortaya çıkan enformasyon iki kişi arasında da harekete sebep olabilme özelliği taşımakta. Böyle bir durumda sanıyorum enformasyonu tanımlamak yerine bu kavram aracılığıyla olup biteni sadece tasvir etmeye çalışmak daha mantıklı gibi görünüyor.

Mahiyeti ile ilgili sorunu bir kenara bıraksak da, bir enformasyon akışından sözetmekle sanıyorum evreni bir canlı yapı olarak görmemizi gerekmeyacaktır. Ve bununla ilgi içinde olmak üzere, “canlı bir enformasyon” adı altında bir şeyden sözetmenin de yine yerinde bir kabul olacağını düşünmüyorum

Nefes almak ya da göz kırpmak da (sonuçta sinir hücreleriyle iletilen) bir enformasyona bağlı olarak gerçekleşiyor. Hareket, hangi türden olursa olsun, bir sebebe dayanıyor. Sebeple sonuç arasındaki bu ilişki bir enformasyon akışı gibi görünüyor. Yani gözümü kırpmak bir sebep sonuç ilişkisine bağlı, gözün sulanması, fizyolojik ve biyolojik özelliklerimiz veya psikolojik durumumuz, her neyse, ama burada sebeple sonuç arasında bir ilişki var. İşte bu ilişki, bu

nedensel bağ, bir enformasyon akışı ile gerçekleşiyor. Burada ilginç olan şey, sebeple sonuç arasındaki bu enformasyon akışının da yine bir enformasyon aracılığıyla sağlanması.

Belki bu noktada bu düzenliliği sağlayan, sebep sonuç ilişkisini denetleyen ve dolayısıyla ilkine göre farklı özelliklere sahip bir enformasyondan sözedilmesi gerektiği akla gelebilir. Yani şöyle düşünebiliriz: Bir cisim nereden biliyor da düşüyor? Eğik, yatay bir düzlem yapın, arasına çivileri koyun, yukarıdan topu bıraktığınız zaman, en kısa yolu buluyor. Benzeri şekilde, beynim, gözümü kırpmam gerektiğini, bir “enformasyon” aracılığıyla ilettiğini düşünelim. Bu noktada, beynimin bu enformasyonu nereden aldığını elbette sorabiliriz. Dolayısıyla şunu sorabiliriz: beynim nelerin görevleri arasında olduğun nereden biliyor? Veya taş en kısa yoldan düşmeyi nereden biliyor? Gravitasyon yasası bu bilgiyi de (bu enformasyonu) içeriyor mu?

Buradaki düzenliliği, yani enformasyon akışını “birşeyin birşeyi bilmesi” olarak anlaşılması gerektiğini düşünmek hiç de kolay görünmüyor. Buradaki enformasyon transferini, bir bilinç durumuna bağlı olarak düşünmek için sanıyorum elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Görünen o ki bir transferden söz etmek bir iletimden söz etmek mümkün; ama bundan sonraki adımı aynı rahatlıkla atmak hiç de kolay değil. Bizim bu noktada yapabileceğimiz şey, kendi bakış açımıza göre bu aktarımın kurallarını bulmaya çalışmaktır. Bu ilişkinin bulunması, ortaya konulması, elbette bir bilgi değeri taşıyor. Fakat bu mekanizmanın nasıl işlediğini sorgulamanın gerekli olduğunu ve (şimdilik) bizi bir yere götürebileceğini sanmıyorum. Bu mekanizmayı sorgulamak yerine, bu mekanizmayı nasıl algıladığımızı, yani onun nasıl çalıştığını elbette sorgulayabiliriz. Burada ilginç olan nokta, benim anlayıp bulmaya çalıştığım şeyi, o nesnelere zaten biliyor olması. Nasıl biliyorlar? Buradaki bilme kelimesini, çok dikkatli kullanmak gerekir; çünkü bilmek örtük bir şekilde bir bilinçli olma durumu içeriyor. Onların bilinci olmadığına göre bilme kelimesini kullanabilir miyiz? Belki buradaki bilme kelimesinin anlamını daraltabiliriz ve “bilinçli olmak”ı dar anlamda kullanabiliriz. Sonuçta da nesnelere hareket etmelerini sağlayan şeyin bir bilme eylemi olduğunu söylemek yerine bir enformasyon akışı olduğunu söylemekle yetinebiliriz.

Enformasyon akışı içinde bireyler sanki bir enformasyon toplamı, kümesi veya merkezi haline gelmekte. Çünkü neticede ben de (bir canlı olarak) belli bir enformasyonu ifade ediyorum. Bu enformasyonun en azından bir kısmı, anne ve babamızdaki genlerden gelmiş olabilir. Ama öte yandan bana özgü davranışlar da var ve bu konudaki enformasyonun kaynağı bu genler değil. Öte yandan ben bir gravitasyon yasasına tabiyim. Diğer cisimler nasıl davranıyorsa ben

de öyle davranıyorum. Yani kısaca ben hem bir enformasyon üretiyorum hem de onu kullanıyorum. Burada benim bir enformasyon kullanmam, benim isteğime bağlı değil; çünkü kendi isteğimle uçamıyorum. Böyle bir sonucun ise enformasyonun mahiyetine ilişkin yorumları güçleştireceği ortadadır.

Bu noktada bir adım daha atalım. Bu söylenenler içerisinde bir noktaya dikkatimizi çevirebiliriz: cisimlerin hareket etmesi bir enformasyona bağlı olarak gerçekleşiyor. Bu enformasyonun bir amaç taşıdığını söylemek, yani evrene bir amaç yüklemek kolay görünmüyor. Yani enformasyon hareketin sebebi; yani hareket, cisimler arasında (mesela gravitasyon adı verilen) bir enformasyon alışverişi veya iletimi ile gerçekleşiyor. Dolayısıyla o cismin varlığından bağımsız. Dolayısıyla burada bir sorun görünmüyor. Ben var olmasam da veya gözlemediğim ay varolmasa da aynı kurallar geçerli olurdu. Ancak durum acaba gerçekten böyle mi? Böyle değilse, o zaman, enformasyon olarak tanımladığımız şeyi nasıl tanımlayacağız? Çünkü bu durumda sebep sonuç ilişkisini aşan bir motif işin içine girmiş olacaktır. Nedir bu “motif”? “Amaç”ın işin içine girmesidir. Çünkü ortada bir amaç yoksa enformasyonun mahiyeti hakkında yorum yapmaktan kaçabiliriz; deyim yerindeyse paçayı sıyrabiliriz. Ama öte yandan bir takım şeylere bakarken bir amaçtan da söz ediyoruz; daha nötr bir deyişle bir amaç da kurguluyoruz. Örneğin canlılar âlemini düşünelim. Burada her şey bir başka şey için var. Dolayısıyla bir başka şey için olmak, artık bizim sade bir enformasyon adı altında alabileceğimiz bir özellik olmaktan çıkıyor. Çünkü artık o belli bir hedefe yöneltilmiş, belirli gayeleri içinde toplayacak şekilde biriktirilmiş bir özellik kazanmış oluyor. Dolayısıyla amaç taşıyan bir enformasyon karşımıza çıkmış oluyor.

“Evrende bir meta düzeyde bir ruh var mıdır?, bir gaye var mıdır?” şeklindeki sorular karşısında fizik dünya düzleminde kalırsak bir şey söyleyemiyoruz. Fakat bu tarz soruları olumluymuş gibi kabul etmeden de iş yapabiliyoruz, sistem kurabiliyoruz. Bir gaye işin içine sokmadan, bir erek’ten (telos’dan bahsetmeden) olup biteni anlayabiliyoruz. Fizik evrendeki iletişim bir gayelilik çerçevesinde gerçekleşiyormuş gibi görünmüyor.

Gerçekten de Newton sistemi, daha önceki fizik sisteminden, Aristoteles sisteminden farklıdır. Aralarındaki çeşitli farklılardan birisi, Newton sisteminin, evreni sebep-sonuç ilişkisi içinde ve bir ereğe başvurmadan açıklayabilmesidir.

Newton sisteminin evreni “nasıl?” sorusuna cevap verecek şekilde kurgulaması, birçok soruyu dışarda bırakılmasına olanak vermiştir. “Evrende niye yıldız var?, ben niçin varım?” gibi

sorulara bu sistem içinde bir cevap bulmayız; fakat daha da önemlisi, bu tip soruları sormadan evrenin ne aldığını, yani nasıl işlediğini anlayabiliriz.

Fakat buna karşılık, özellikle canlılar alemi sözkonusu olduğunda, tek başına “nasıl?” sorusu yeterli olmayacaktır. Elimin bir cismi nasıl tuttuğunu, gözümün nesnelere nasıl gördüğünü hep “nasıl?” sorusu çerçevesinde açıklayabilirim. Ama buna karşılık “elim niçin var?” sorusunu da sorabiliriz ve böyle bir soruya cevap aramak zorunda kalabiliriz. Dolayısıyla da “nasıl?” sorusuna “niçin?” sorusunu eklemek durumunda kalırız. Bu sorunun bizi bir erek aramaya götüreceğini, bir erek çerçevesinde böyle bir soruya cevap vermek durumunda olduğumuzu da görmemezlikten gelemeyiz.

Bu ayırımın felsefi sonuçlarını, kültür tarihi, bilim tarihi ve dinler tarihi içindeki yerini ve önemini ele alacak değilim. Eğer yukarıda enformasyonla ilgili açıklamalarımızı hatırlarsak, “niçin?” sorusunu da yine “enformasyon” kavramı çerçevesinde ele alabiliriz. Yani bir harekete sebep olan bir etkeni, ve dolayısıyla gaye’yi de bir enformasyon olarak yorumlayabiliriz. Böyle bir yorumun, sorunun metafizik boyutuna hiç girmeden, bize yeni bir bakış açısı kazandırabileceğini ileri sürebiliriz. Çünkü bu durumda gaye’yi de (telos’u da) bir enformasyon olarak kabul etme olanağı elde ederiz.

Felsefi düşünmeye hazırlıklı beyinler, her sonucun yeni bir sorunun başlangıcı olduğunu gördüklerinde şaşırmayacaklardır. “Nasıl?” ve “niçin?” sorularının öngördükleri felsefi tartışmanın, “enformasyon” kavramı sayesinde ortadan kalktığını veya önemini yitirdiğini varsayalım. Fakat bu varsayımın bir çözüm sağladığı kabul edilse bile, bu sonucun içinde başka sorunları gizlemediğini veya onlara da çözüm getirdiğini ileri süremeyiz.

Şöyle düşünelim: aslında bizim doğada gördüğümüz, görmek istediğimiz veya olduğuna inandığımız “erek”, bir aldatmaca olamaz mı? Daha yerinde bir ifadeyle, bizim hiç de farkında olmadan doğaya dikte ettiğimiz, onda olduğuna inandığımız, önce var olduğunu kabul edip sonra aramaya koyduğumuz bir şey olamaz mı?

Yıllar geçtikçe ben kendimi yaşlanmış olarak kabul ediyorum. “Zaman beni yaşlandırdı” diyorum. Buradaki sebep sonuç ilişkisi, zamanın yaşlandırmaya yönelik bir özellik taşıdığını kabul ederek kuruluyor. Ama aslında biliyoruz ki zamanın kimseyi yaşlandırmak gibi bir gücü yok. Zaman var mı yok mu? Bunu da bilmiyoruz. Akan bir şey diyelim; ama bizim yaşlanmamız, aslında zamanın bir etkisi değil. Buna karşılık örneğin bir kara deliğin yaşlanmasından değil, onun fizik evrelerinden söz ediyoruz. Bu fizik evrelerinden söz

ederken, tabii ki zaman kavramı işin içine giriyor; fakat orada zaman şu kara deliği veya gezegeni yaşlandırdı demiyoruz ama bir canlı söz konusu olduğunda yaşlandı diyoruz. “Zaman yaşlandırdı” ifadesi, zamanla ortaya çıkan bir telos varmış gibi düşünmemize sebep oluyor

“Nasıl yaşlanırsınız?” veya “bir gök cismi nasıl yaşlanıyor?” gibi sorulara cevap verebiliriz. Ama “niçin yaşıyoruz?”, “evrende niçin zaman var?” şeklindeki sorulara bir cevap veremeyiz ve hatta bu soruların hiç de doğru bir soru olmadığını, yanlış varsayımlar üzerine kurulduğunu düşünebiliriz. Dolayısıyla da canlılar veya cansızlar dünyasında bir telos aramanın aslında bir aldatmacanın veya bir aldanmanın ürünü bir anlayış olduğunu ileri sürebiliriz. Böyle bir durumda, “enformasyon” kavramının kullanımı da tekrar gözden geçirmemiz gerekecektir. Çünkü bir cismin bir hareketini açıklarken başvurduğumuz “erek” kavramı nasıl bir aldatmaca ise, bu ereğin kendisinin bir enformasyon olarak kabul edilmesi, yani bizzat “enformasyon” kavramının kendisine de sahte bir varlık kazandırılmış olacaktır.

Evet, telos da bir enformasyon olarak yorumlanabilir. Fakat aslında biz kendi bakış açımız dolayısıyla gayeliliği nesnelere atfediyorsak, aslında gayelilik diye bir şey yoksa ve onu biz mi alışkanlıklarımızla yorumluyorsak, neden aynı şey “enformasyon” kavramı için de geçerli olmasın?

Şüphe etmek doğruyu bulmak için bir yöntem olabilir; ama tek başına bize doğruyu gösterebilecek özelliklere sahip değildir. Diğer bir ifadeyle bir şeyin doğru olduğunu sanabiliriz; ve şüphe ederek bu sanımızdan kurtulabiliriz. Yani şüphe bizi yanlışla düşmekten kurtarabilir; ama şüpheyi, bizi doğruya götürecek bir yöntem olarak kullanamayız. Doğruya ulaşmak kendine özgü bir yöntemle olabilir.

Başta da söylediğim gibi “enformasyon” kavramının mahiyetini aramaktan kaçındım; “onun ne renk bir şapka giydiğini(!)” sorgulamadım. Olanı tasvir etmek dışına çıkmamaya çalıştım. Bu suretle, tartışmaya açık felsefi sorunlara hiç bulaşmamaya özen gösterdim. Bu çerçevede ele almaya çalıştığım “enformasyon” kavramının olup bitenleri açıklamaktan uzak olduğu ileri sürülebilir. Ama korkarım bu yaklaşım, ortada duran sorunun da görmemezlikten gelmesine neden olacaktır.

Bir kalodiferin ısını termometreyle ölçebiliriz; bir annenin vucut ısını ölçmek için de yine aynı termometreyi kullanabiliriz. Fakat o annenin bebeği için bu iki sıcaklık derecesi aynı anlamı taşımayacaktır. O bebek için iki farklı enformasyon sözkonusudur.

Newton fiziği bize, fizik nesnelerin objektif bir tanımının verilmesine olanak verdi. Elimdeki kalem, benim için ne kadar manevi değere sahip olsa da diğer bir başka fizik nesneden ayrılmaz; çünkü bütün fizik nesneler aynı gravitasyon yasasına tabidirler. Böyle bir soyutlama, bilimsel nesnellik için temel bir koşuldur. Benzeri durum insan ve toplum bilimleri için de geçerlidir. Bir iktisat teorisi açısından bireyin zayıf veya şişman olmasının, uzun veya kısa olmasının, zeka ve becerisinin bir önemi yoktur. Her birey, bir fizik nesne gibi, bir “x” nesnesidir.

Bireyler arasında, tıpkı fizik nesneler gibi, bir fark yoktur. Eğer Newton sistemi fizik evren hakkında bir bilgi ortaya koyuyorsa, aynı tarz bilgi insan ve toplum bilimleri için de geçerlidir. Bu sonuç bizim aynı tür enformasyonu her yerde bulduğumuzu göstermektedir. Bu noktada, sözü edilen enformasyonun mahiyetine ilişkin bir değerlendirme yapmadığının tekrar altını çizmek istiyorum. Dolayısıyla da insan düşüncesinin hep aynı bilgi türüyle, yani belli bir enformasyonla iş gördüğünü söylemiş oluyorum

Fakat insan hiçbir zaman “tek bir enformasyon kaynağı olarak” yorumlanmayı, hiçbir dönemde bir “x” olmayı kabul edemiyor. Çünkü ne kadar onu bir kütleymiş gibi “x” miş gibi almaya, algılamaya çalışırsanız çalışın, neticede hep “ben bir bireyim” diyor, “ben diğerlerinden ayrı bir kişiliğim diyor”, yani her insan ayrı bir evrenmiş gibi davranıyor. Dolayısıyla insanı ne kadar bir kütle, bir “x” gibi tanımlamak mümkün olur? Çünkü insan duygulara sahip olan bir varlık.

Onun bu ayrıcalığını ortaya koyabilmek için “enformasyon” kavramını kullanmanın ne derece yerinde olduğu elbette tartışılabilir. Fakat böyle bir ayrıcalığı görmemezlikten gelip onu açıklamamdan bırakmak mümkün değildir. Bu durum karşısında nasıl bir yolun izlenebileceğini, enformasyon kavramının yerine neyin konulabileceğini doğrusu bilmiyorum.

Bugün hayal ürünü makinelerle geçmişte uğraşmış belki de tek isim Jules Verne.¹ Bir tek O’nun hayali geleceği öngördü. Ama bugün gelinen noktada artık hayal geleceğin gerisinde kalıyor. On sene önce hayal bile edemeyeceğimiz teknolojik araçlar, bugün elimizin altında.

¹ Fransız yazar (1828-1905). Bilim kurgunun babası olarak adlandırılır. Eserlerinde ayrıntılarıyla tarif ettiği buluşlar ve makinelerin o sıralarda gelişmekte olan Avrupa sanayisi ve teknolojisine ilham kaynağı olduğu düşünülür. Özellikle uzay, hava taşıtları, denizaltılar hakkında yazmıştır. Daha çok *Denizler Altında Yirmi Bin Fersah* (1870), *Dünyanın Merkezine Yolculuk* (1864) ve *Seksen Günde Devr-i Âlem* (1873) romanlarıyla tanınır. UNESCO’nun çeviri kitap veritabanına (Index Translationum) göre dünyada en çok çevrilen ikinci bireysel yazardır. Ayrıntılı bilgi için bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Jules_Verne

Sadece bilimsel olarak değil, teknolojik araçlar bakımından ilerleme öngörülemez bir noktada. Bunun anlamı, elimizdeki enformasyonun katlanarak artmasıdır.

İnsanın milyonlarca yıl evvel homo erectus haline geldiğini, evrimleşerek zamanla sosyal bir varlık haline dönüştüğü biliyoruz. İnsan dikildi, “erectus” haline geldi, sonra sosyalleşti, toplumsal hale geldi. Ama değişmedi, çünkü o zaman da seviyordu, nefret ediyordu, kıskanıyordu, merhamet duygusu vardı, acıma duygusu vardı; ama aynı zamanda kan dökme acı verme duygusuna da sahipti. İnsan çok şeyi değiştirdi, ama kendisi birçok yönden aynı kaldı. İşte evrenin iki yüzü. Bunları bağdaştırmak veya öylece bırakmak isteyebilirsiniz. Yalnızlığın ve ayrıcalıklı olmanın tadını çıkarmak isteyebilirsiniz; toplumsal bir varlık olarak kendinizi görmek özgürlüğünüz de var. Sıradanlık veya eşitliği de tercih edebilirsiniz. Kendinizde evreni, evrende kendinizi bulmak için tek ölçü sizin koyacağınız kurallar olacaktır. Görünüşte bu kadar geniş özgürlüğümüz olsa da, söylenebilecekler ne yazık ki hep aynı kapıya çıkacaktır. Ve sınırsız gibi duran hayaller, gerçeklerin ötesinde geçemeyecektir.

Prof. Dr. Şafak Ural